

Araştırma Makalesi / Research Article

BATI KÜLTÜRÜNÜN OSMANLI TOPLUMUNA TAŞINMASINDA ÖNEMLİ BİR UNSUR OLARAK KADIN DERGİLERİ

Neslihan KILIÇ*

WOMEN'S MAGAZINES AS AN IMPORTANT ELEMENT IN THE MOVEMENT OF WEST CULTURE TO OTTOMAN SOCIETY

Öz

Tarihsel olarak kültür değişimi genellikle bir kültürün bir başka kültürle teması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte rol oynayan en temel kurumlardan biri basındır. Bu yönüyle basın, Batı kültürünün Osmanlı toplumuna taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Dönemin kadın dergilerinde hâkim olan düşünce, toplumun modernleşmesinin, kadının dönüşümüyle mümkün olacağı şeklindedir. Kadın dergilerinde ele alınan kadının eğitimi, kadın-erkek eşitliği, kadının toplumsal statüsü, moda, kadının giyim kuşamı, saç ve güzellik gibi konularla Osmanlı kadın kimliği Batılılaşma/modernleşme yolunda önemli mesafeler kat etmiştir. Çalışmanın dönemsel kapsamı 1860-1923 yılları arasındaki kadın dergileridir. Çalışmanın sınırlılığı ise dergilerde ele alınan çok çeşitli konular arasından kadının görünürlüğüne ilişkin kılık kıyafet ve buna yönelik reklamlardır. Çalışmanın amacı, Batı kültürünün Osmanlı toplumuna taşınmasında dönemin kadın dergilerinin rolünü irdelemektir. Giyim kuşam, saç ve güzellik gibi görünür öğelere sayfalarında bolca yer veren Osmanlı kadın dergilerinin Batı kültürünün Osmanlı toplumuna taşınmasında önemli bir rolü olduğuna çalışmanın sonucunda ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Modernleşmesi, Batılılaşma, Osmanlı Kadın Dergileri.

Abstract

Historically, cultural change has generally occurred as a result of a culture's contact with another culture. One of the main institutions that play a role in this process is the press. In this respect, the press played an important role in the transfer of western culture to Ottoman society. The idea that prevailed in women's magazines of the period is that the modernization of society will be possible by the transformation of women. Ottoman women's identity has made great strides towards westernization / modernization with issues such as

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Genel Gazetecilik ABD, e-posta: nsevenkilig@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6742-6442>.

Makale Gönderim Tarihi: 12.06.2020 <https://doi.org/10.11616/basbed.v20i56819.756039>

Makale Kabul Tarihi :17.09.2020

women's education, gender equality, women's social status, fashion, women's clothing, hair and beauty, which have been discussed in women's magazines. The periodic scope of the study is women's magazines between 1860-1923. The limitation of the study is disguise dress and advertisements aimed at the visibility of women among the wide variety of topics covered in magazines. The aim of the study is to examine the role of women's magazines of the period in the transfer of Western culture to Ottoman society. As a result of the study, it was found that Ottoman women's magazines, which include visible elements such as clothing, hair and beauty, played an important role in the transfer of Western culture to Ottoman society.

Keywords: Ottoman Modernization, Westernization, Ottoman Women's Magazines.

1. Giriş

1839 tarihli Tanzimat Fermanı bir padişah buyruğu olmanın ötesinde çok farklı anlamlara sahiptir. Osmanlı Devleti için dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı ile devletin ve toplumun bütün kurumlarında köklü değişiklikler meydana gelmiş, bu değişimin etkileri Cumhuriyetin kuruluş döneminden sonra da günümüze kadar süregelmiştir. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma (modernleşme/alafrangalılık) esasen Tanzimat'tan çok önceki tarihlere gitmekle birlikte Tanzimat ile birlikte Batılılaşma, toplumun tüm katmanlarını etkileyecek şekilde meydana gelmiştir (Lewis, 1984:214).

Tanzimat Fermanı'nda ilan edilen kimi hususların gerçekleştirilmesinde yaşanan problemlerin giderilmesi amacıyla ilan edilen 1856 tarihli Islahat Fermanı ve 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, Batılılaşma hareketinin diğer önemli dönüm noktalarıdır. Beraberinde oldukça radikal sosyal ve siyasal sonuçlar doğuran Batılılaşma hareketi, Osmanlı'da basının da gelişimine zemin hazırlamıştır (Nalcıoğlu, 2005:253).

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketi basın faaliyetleriyle oldukça yakın ilişki içinde olmuştur. Çünkü Batılılaşma ve basın birbirlerinin zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmış ve her ikisinin gelişimi birbirlerinden beslenmiştir. 1830'lu yıllarda ilk örnekleri ortaya çıkan gazeteler zamanla belirli bir toplumsal zemine kavuşmuş, bu durum kadın gazete ve dergilerinin doğuşuna da öncülük etmiştir.

Kadın gazete ve dergilerinin Osmanlı modernleşmesinde çok önemli bir işlevi olmuştur. Bu dönem yayınlanan bütün kadın gazete ve dergilerinde hâkim olan düşünce, toplumun modernleşmesinin, kadının dönüşümüyle mümkün olacağı şeklindedir. Ancak muhafazakâr çizgide yayın yapan kadın gazete ve dergileri bu dönüşümü milli ve manevi değerler istikametinde ele alırken, Batı yanlısı çizgide yayın yapanlar ise bu

dönüşümü “Batılılaşma” istikametinde ele almışlardır. Bununla birlikte genelde basın, özelde ise kadın dergileri Osmanlı toplumunun kültürel yapısının değişiminde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında kültür, en genel anlamıyla bir toplumun yaşam tarzı olarak ifade edilen ve bilgi, inanç, gelenek görenek, örf ve adet, ahlak, sanat, teknik vb. gibi maddi ve manevi unsurlardan oluşan karmaşık bir bütündür. Bina, araç-gereç, giyim tarzı vb. unsurlar kültürün maddi öğelerini oluştururken, din, inanç, gelenek görenek, örf ve adet, ahlak, sanat ve düşünce tarzı kültürün manevi öğelerini oluşturmaktadır (Gökalp, 2013:100). Bir toplumun maddi ve manevi kültür öğelerinin bir şekilden başka bir şekle geçmesi, yapı ve önemlerinin başkalaşması ise kültür değişmesi olarak ifade edilmektedir. Bu değişimler daha ziyade başka kültürlerle temas sonucunda ortaya çıkmaktadır (Gökalp, 2013:103). İşte bu çalışmada Batı kültürünün Osmanlı toplumuna taşınmasında diğer bir ifadeyle Osmanlı toplumunun kültür algısının değişiminde kadın gazete ve dergilerinin etkileri somut örnekler üzerinden ele alınmıştır. Bu dönemde gazete ve dergi kavramı birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı için kimi kaynaklar bu yayınlardan “gazete”, kimileriye “dergi” olarak söz etmektedir. Makalede genel bir ifade olarak “kadın dergileri” kullanılacaktır.

Çalışmanın temel varsayımı, Batı kültürünün Osmanlı toplumuna taşınmasında Cumhuriyet öncesi 1860-1923’lü yıllar arasında yayımlanan Osmanlı kadın dergilerinin önemli bir rolü olduğudur. Makale, 1860-1923’lü yıllar arasında yayımlanan Osmanlı kadın dergilerinde kadın giyimi ve moda ile ilgili konularla sınırlandırılmış olup yine bu dönem yayınlanan kadın dergilerinde rastlanan kadın-erkek eşitliği, kadının sosyal hayattaki konumu, kadının eğitimi ve kadının çalışma hakkı gibi Batılılaşmanın diğer tezahürü konular ise kapsam dışı bırakılmıştır.

2. Genel Hatlarıyla Osmanlı Modernleşmesi

Osmanlı İmparatorluğu, 18. yy.dan sonra bir çöküş sürecine girmiştir. Bu çöküşte etkili olan iki temel sebepten biri savaşlarda alınan ağır yenilgiler diğeri ise Avrupa devletlerinin Reform, Rönesans ve Sanayi Devrimiyle hızla modernleşmesi ve güçlenmesidir. İmparatorluk, bu durumun düzeltilmesi için çeşitli arayışlara girmiş ve Batılı devletlerin örnek alındığı çeşitli ıslahat faaliyetlerinde bulunmuştur (Budak, 2014:12). Böylece Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma/modernleşme süreci başlamıştır.

Savaşlarda alınan ağır yenilgilerinden dolayı yapılan ilk ıslahat faaliyetlerinin merkezinde ordunun modernleştirilmesi bulunmaktadır (Lewis, 1984:75). Özellikle III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde

başlayan modernleşme çabaları, Batı'yla giderek artan ilişkilerin de etkisiyle zamanla başka alanlara da yayılmıştır (Berkes, 2012:41). Osmanlı modernleşmesinin dönüm noktası 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'dır. Tanzimat Dönemi (1839-1871) devletin adeta kabuk değiştirdiği bir dönemdir. Özellikle idari alanda merkezileşme çabaları, eğitimin geniş kitlelere devlet eliyle sunulması, modern okulların kurulmasına hız verilmesi ve kanunlaştırma hareketleri, reformların en önemli unsurları olmuştur (Berkes, 2012:214).

Yapılan çeşitli düzenlemelerin etkileri sadece ilgili alanla sınırlı kalmamış başta aile hayatı olmak üzere toplumsal hayatın pek çok kurumunda görülmüştür. Bu değişim beraberinde kadının merkeze alındığı tartışmaların da önünü açmıştır. Kadının eğitimi, aile hayatındaki yeri, sosyal hayata katılımı, giyimi ve toplumdaki statüsü tartışılan belli başlı konular arasındadır (Ortaylı, 1984:78). 1847 yılında köleliğin ve cariyeleşimin kaldırılması, 1858 tarihli Arazi Kanunu'yla kadınların da mirasa ortak kılınması, 1881 Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile evliliğe resmi bir boyut kazandırılması kadınların önemli derecede lehlerine olan düzenlemelerdir (Çaha, 1996:88).

Dönemin, kadını doğrudan ilgilendiren esas düzenlemeleri ise eğitim alanında yaşanmıştır. II. Mahmut döneminden itibaren modern kız okullarının açılması, 1842'de Avrupa'dan getirilen ebelerin Osmanlı kadınlarına verdikleri eğitimle kadının meslek sahibi olmaya başlaması, 1868 Meârif-i Umûmiye Nizamnamesiyle 6-11 yaşları arasındaki tüm kız çocuklarının ilkökul eğitimi almalarının öngörülmesi ve 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de ise kadın erkek tüm Osmanlı nüfusunun ilkökul eğitimi almasının zorunlu kılınması eğitim alanında kadınlara yönelik yapılan önemli düzenlemelerdir (Çaha, 1996:89). Kız çocuklarının genel eğitim içinde yer almaları, bu eğitimleri verecek kadın öğretmen ihtiyacını doğurmuş ve 1870 yılında Dârü'l-Muallimât (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır (Tekeli, 1985:1190-1204).

Eğitim alanında yapılan belli başlı bu düzenlemelerle birlikte ülkede kadın okur-yazar sayısı hızla artmaya başlamış, ilk adımları Tanzimat Dönemi'nde atılan bu faaliyetler meyvesini Meşrutiyet Dönemi'nde vermiştir. Bu dönemden itibaren kadın, gazete ve dergilerle basın hayatında, birtakım derneklerle de sosyal hayatta söz sahibi olmaya başlamıştır (Kurnaz, 1990:62).

3. Osmanlı Kadın Dergileri

Kadın dergileri, Osmanlı modernleşme hareketlerinin en somut göstergelerinden ve sonuçlarından biridir (Çakır, 1996:23). Tanzimat

Dönemi'nde ilk örneklerini gördüğümüz kadın dergilerinin sayısı Meşrutiyet sonrası basın hayatında oluşan özgürlük havasından etkilenecek artmıştır (Yıldırım ve Seyhan, 2015:46). Dönemin kadın dergileri, yazar ve sahiplerinin kadın veya erkeklerden oluşmasına bağlı olarak da farklılıklar göstermektedir. *Şükûfezâr*, *Seyyâle*, *Kadınlar Dünyası*, *Siyânet*, *Diyâne* gibi dergiler sahiplerinin ve yazarlarının kadın olması sebebiyle doğrudan kadınların duygu ve düşüncelerini aktarırken, erkek yazarların baskın olduğu dergilerde, kadınlar erkek bakış açısıyla değerlendirilerek ideal kadın profili ortaya konulmaya çalışılmıştır (Özen, 1994:17).

Sadece kadın dergileri değil dönemin bütün yayınları için tiraj konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kadın dergilerinde çeşitli vesilelerle yer alan yazılardan tiraj konusunda yaklaşık bir tahmin yürütmek mümkündür. Örneğin; *İnci* dergisinde düzenlenen bir bilgi yarışmasına beş yüzden fazla cevap gelmesi ve dereceye girenlerin belirlenmesinde güçlüklerle karşılaşılmasından dolayı sonucun, doğru cevap verenler arasından kurayla belirleneceğine dair dergide yayınlanan bir bilgi notundan, derginin binlerle ifade edilecek bir tiraja sahip olduğu sonucunu çıkartmak mümkündür (İnci, 1 Nisan 1919:12)

İlk örnekleri genellikle bir gazetenin eki olarak çıkan Osmanlı kadın dergileri zaman içinde müstakil olarak da yayımlanmaya başlamıştır. Dergilerin içerikleri ana hatlarıyla; ev işleri, çocuk sağlığı ve terbiyesi, pasta ve yemek tarifleri, moda, dikiş, nakış, evlilik, eşlerin davranışları ve sorumlulukları, tek eşlilik, kadın-erkek eşitliği, kadının eğitimi, kadınlara çalışma hakkının tanınması, çeşitli cemiyet haberleri, İslam ve Batı kadınlarının yaşam tarzları, resim, tiyatro, edebiyat gibi alanlarda ismini duyurmuş kadınların hayatları ve eserleri gibi konulardan oluşmaktadır (Kılıç, 2019:24).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu dönemde çok sayıda kadın dergisi yayımlanmıştır. Kaynaklardan ulaşılan dönem içinde yayımlanan kadın dergileri Tablo 1'de listelenmiştir:

Tablo 1: 1860-1923 Yılları Arasında Yayımlanan Kadın Dergileri

Dergi Adı	Yayın Tarihi	Periyodu	İmtiyaz Sahibi	Yayın Yeri
Terakkî-i Muhadderât	27.06.1869	Haftalık	Ali Raşit	İstanbul
Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât	26.09.1875	Haftalık	Filip Efendi	İstanbul
Ayine	14.11.1876	Haftalık	Mustafa Bey, Hamdi Bey	Selanik
Aile	27.05.1880	Haftalık	Mihran	İstanbul
İnsaniyet	1882 - 1883	Aylık	Mahmut Celalettin	İstanbul
Hanımlar	Kasım 1882	Aylık	Cafer	İstanbul
Şüküfezar	1886	15 Günlük	Ârife Hanım	İstanbul
Mürüvvet	28.02.1888	Haftalık	Mahmut Celalettin	İstanbul
Parça Bohçası	1889	15 Günlük	Hatice Semiha	İstanbul
Hanımlara Mahsus Gazete	31.08.1895	Haftalık	İbn-ül-Hakkı Mehmet Tâhir	İstanbul
Alem-i Nisvan	3.03.1906	Haftalık	İsmail Gaspıralı	Kırım
Mehâsin	14.09.1908	Aylık	Mehmet Rauf	İstanbul
Demet	30.09.1908	Haftalık	Hakkı Bey	İstanbul
Kadın	26.10.1908	Haftalık	Muhammed İbrahim	Selanik
Musavver Kadın	16.04.1911	15 günlük	Süleyman Bahri, Nizameddin Hasib	İstanbul
Kadın	24.08.1911	Haftalık	Nizamettin Hasib	İstanbul
Kadınlar Dünyası	17.04.1913	Günlük	Nuriye Ulviye	İstanbul
Kadınlık Hayatı	1913		Emine Seher Ali	İstanbul
Erkekler Dünyası	19.01.1914	Tek sayı	Rıfat	İstanbul
Kadınlık	21.03.1914	Haftalık	Hacı Cemal	İstanbul
Hanımlar Alemi	9.04.1914	Haftalık	Mehmet Asaf	İstanbul
Kadınlar Alemi	4.06.1914	Haftalık	Naci	İstanbul
Seyyale	4.06.1914	Tek sayı	Adile Necati	İstanbul
Siyaset	4.06.1914	Haftalık	Melek Meliha	İstanbul
Bilgi Yurdu Işığ	15.04.1917	Aylık	Ahmet Edip	İstanbul
Türk Kadını	23.05.1918	15 günlük	Muallim Ahmet Halit	İstanbul
Genç Kadın (Seyit Tahir)	24.10.1918	15 günlük	Seyit Tahir	İstanbul
Genç Kadın	4.01.1919	15 günlük	Karahisarlı Muallim Fuat Şükrü	İstanbul
İnci	1.02.1919	Aylık	Sedat Simavi	İstanbul
Diyane	12.03.1920	15 günlük	Seza Pehu	İstanbul
Kadınlar Saltanatı	5.04.1920	Tek sayı	Sedat Simavi	İstanbul
Hanım	1.09.1921	Aylık	Sedat Simavi	İstanbul
Yeni İnci	Haziran 1922	Aylık	Sedat Simavi	İstanbul
Süs	16.06.1923	Haftalık	Mehmet Rauf	İstanbul
Ev Hocas	1.07.1923	Tek sayı	Ahmet Edip	İstanbul

4. Kadın Dergilerinin Osmanlı Modernleşmesindeki Rolü

Osmanlı dönemi kadın dergileri kadının eğitimi, kadın-erkek eşitliği, kadının toplumsal statüsü, moda, kadının giyim kuşamı, saç ve güzellik gibi ele aldığı konularla Osmanlı kadın kimliğinin Batılılaşmasında/modernleşmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Çalışmada, bu etkinin izleri kadının görünürlüğüne ilişkin kılık kıyafet ve buna yönelik reklamlar üzerinden incelenmiştir. Bilindiği üzere Batıcılık dönemin önde gelen düşünce akımlarındandır. Çalışmaya esas olan örnekler de dönemin Batıcılık yanlısı yayın politikası izleyen *Hanım, Hanımlara Mahsus Gazete, İnci, Kadınlar Dünyası, Mehâsin* dergilerinden seçilmiştir.

4.1. Kültür Taşınmasını Kılık-Kıyafet Üzerinden Okumak

Dönemin kadın dergilerinde ele alınan en önemli konulardan biri giyim ve saç modelleri üzerinden kadının dış görünüşüne dair tartışmalardır. Bu tartışmaların toplumda meydana geldiğini, bunun da gazete ve dergilere yansıdığını göstermesi açısından bu dönemde kurulan kadın derneklerinden birinin isminin “*Sade Giyinen Hanımlar Derneği*” olması dikkate değerdir (Sürücü, 2008:54). Diğer bir ifadeyle bu derneğin varlığı, kadın giyiminin gazete ve dergilerde tartışılan suni bir konu olmadığını, toplumda karşılığı olan bir konunun basına da yansıdığını bizlere göstermektedir.

Kadın giyimiyle ilgili tartışmalar başlangıçta tesettür üzerinden ele alınmış, çarşaf ve peçe etrafında dönen tartışmalarda farklı düşünceler seslendirilmiştir. Bu çerçevede gündeme gelen ve bütün kadın dergilerinde sıklıkla kullanılan bir kavram da *moda*'dır. 1840'lı yıllardan itibaren hız kazanan modernleşme hareketlerinin, kadının dış görünümünü etkilediğini, bunun da doğrudan kadın giyimine tesir ettiğini göstermesi açısından dönemin önde gelen kadın dergilerinden *İnci*'de yer alan şu satırlar dikkat çekicidir:

“*Moda Türk hanımının hayatında mühim bir âmil olmaya başladı. Yeni hayatın telakkilerimizde îka ettiği tebeddüller kıyafetlerimize tesirden hâli kalmıyor. Bugün Türk kadını sokakta, çarşıda, mektepte, resmi dairelerde hatta uzun seyahatlerde görüyoruz. İslam hanımı haremde yani umumi hayatın dairesi hâricinde tamamıyla mu'tekif bir ömür geçirirken nadir tesadüfle sokağa çıktığı vakit gözünün içine kadar her tarafını sıkı sıkı örtebilirdi. Hâlbuki hayat şerâiti artık büsbütün değişmiştir. Çarşı işlerini görmek, ifâsına memur olunan vazifeleri yapmak, muallimleri dinlemek, vapura tramvaya binmek ve büyük şehirlerin kalabalık, muhtelif nakliye vasıtalarıyla mütalâtim binaenaleyh tehlikeli sokaklarda dolaşmak için kulağın tıkalı olmaması, gözün kalın*

bir perde altında kalmaması, ağzın söz söyleyebilmesi, bir kelime ile vücudun serbest bulunması iktizâ eder. Bu tesettürün aleyhinde bulunmak değildir” (İnci, 1 Şubat 1919:4).

Dergide Osmanlı-İslam kadınının günlük hayatta riayet ettiği tesettürün aleyhinde olunmadığı ancak bugünkü haliyle kıyafetlerin de Osmanlı kadınına yakışmadığı, nitekim mevcut giyim tarzının İslam dininde karşılığının olmadığı da iddia edilmiştir:

“İslam diniyle alakası olmadığı, bilakis bize Rumlardan, İranlılardan geçtiği ilmin kati şهادetiyle sâbit olan tesettür ananesinin ırkımızda yaşadığı müddetçe -yalnız bir âdet olarak- devam etmesine şiddetle taraftarız. Din ve ahlak ile hiçbir münasebeti olmayan bu âdetin yalnız bir âdet olmak haysiyetiyle kıymeti vardır. Hâlbuki âdetler ırkın tebeddülüyle değişir. Bu da zamanla olur. Binaenaleyh bugünkü telebbüsümüzü tesettür dairesinde ıslah etmemiz icap eder. Ben yalnız kıyafetlerimizin değişmesinde bizim idare ve ihtiyacımızın değil fakat hayatın yeni istikametlerde inkişâf etmekte olmasının da dahli bulunduğunu söylemek istiyorum” (İnci, 1 Şubat 1919:4).

Yazının devamında Tanzimat’tan beri yapılan çalışmalar dile getirilerek toplumun “*asrîleştiği*”, bu durumun sosyal hayata yansımaları çerçevesinde erkeklerin baştan aşağıya Avrupa tarzı bir görünüm kazandığı ifade edilmekte, erkek giyimi açısından tartışılmayan meselenin kadın giyimi söz konusu olduğunda niçin tartışıldığı sorgulanmaktadır. Ayrıca kadın giyiminin tıpkı erkek giyiminde olduğu gibi Batı’dan aynen taklit edilmesinin yanlış olacağı, milli telakkilere uygun bir modanın oluşturulması gerektiği şu şekilde ifade edilmektedir:

“Fakat kıyafetimizin değişmesini zaruri görmekte beraber Türk kadınının doğrudan doğruya garp modasına teveccüh etmesini tabii addetmiyorum. Ve kendi kendime soruyorum. Acaba biz Almanların Fransız modasını yaptıkları gibi bütün garp modasına karşı milli bir Türk modası hareketi çıkartamaz mıyız? Erkeklerimizin kavuklarından pabuçlarına kadar bütün giydiklerini ecnebilerinkilerle değiştirirlerken aldıkları şeylere terk ettiklerinden bir şeyler katmak yani eski telebbüsün milli hususiyetini yenilerde ibkâ etmek kaygısına düşmediler. Fakat biz Türk kadınları aynı yolu takip etmemeliyiz. Ve eğer iyi düşünür mütefekkirlerimizin, muharrirlerimizin, müverrihlerimizin, ressamlarımızın muâvenetlerini de temin edebilirsek zannediyorum ki milli bir moda vücuda getirmekte herhalde Almanlardan daha ziyade muvaffak oluruz. Çünkü Almanlar medeniyet ve hars itibariyle Fransızlarla ve diğer garp milletleriyle pek ziyade karışmış oldukları halde biz öyle değiliz. Pek eski medeniyetlerin tecelligâhı olan şark, bilhassa Türk harsı bize nispeten orijinal bir moda

ilham edecek zenginliklerle doludur. Bu zenginlikleri keşfeder, onlardan istifade yollarını bulursak garp modasını maymun gibi fikirsiz taklit etmekten kurtuluruz” (İnci, 1 Şubat 1919:4).

Burada şu hususun altını önemle çizmek gerekmektedir; Tanzimat’ın genel karakteristik özelliklerinden biri olan düalist¹ yapı kadın dergilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan yukarıdaki örnekte olduğu üzere “*Milli Moda*” hakkında yazılar kaleme alınmakta ancak diğer taraftan da aynı dergilerde bu yazının ruhuna aykırı Avrupalı tarzda kadın fotoğraf ve illüstrasyonlarına yer verilerek yazı içeriğiyle hiç de uyumlu olmayan bir rol model betimlemesi yapılmaktadır.

Kadın giyiminin toplumsal bir mesele haline gelmesiyle konu *Osmanlı Kadınları Müdafâa-i Hukuk Cemiyeti*’nin programında da yer almıştır. Cemiyet’in bir nevi yayın organı olarak çıkarılan, kesintilerle de olsa 1913’ten 1921 yılına kadar en uzun soluklu kadın dergisi olan ve Osmanlı’da feminist hareketin öncüsü kabul edilen *Kadınlar Dünyası*’nda “*Kıyafetimizin Islâhı*” başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda *Osmanlı Kadınları Müdafâa-i Hukuk Cemiyeti*’nin programında da yer aldığı üzere kadınların kıyafetlerinin yeniden belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Buna göre erkeklerin de dâhil olacağı ve gerek İstanbul’dan gerekse taşradan toplumun her kesiminden kadının katılacağı bir seçim yapılmalı ve milli esaslara uygun kıyafet şekillerine karar kılınmalıdır (Kadınlar Dünyası, 30 Mayıs 1329:1). Derginin bütünü üzerinde yapmış olduğumuz incelemede, bu yönde bir seçimin yapıldığına veya yapıldıysa nasıl sonuçlandığına dair bir bilgiye rastlamadık. Ancak yazıda her ne kadar milli esaslara uygun bir kıyafet belirlenmesinin gereğinden bahsedilse de derginin ilerleyen sayılarında kıyafet konusunda Osmanlı kadınına rol model olarak sunulan kadın kıyafeti, dönemin Avrupa kadınlarının giyim tarzıdır (Kadınlar Dünyası, 10 Ağustos 1329:9).

¹ Tanzimat Dönemi’nde ıslahatlar yapılırken var olan gelenek zemininden hareket edilmiştir. Bir taraftan Batı örnek alınırken, diğer taraftan eski geleneklerden tamamen kopuş yaşanmamıştır. Bunun sonucunda birçok alanda düalist diğer bir ifadeyle ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Resim 1: *Kadınlar Dünyası*'nda Yer Alan Kadın Kıyafetine Dair Bir Fotoğraf

Ayrıca derginin çeşitli sayılarında “*Şarkta Kadın*” başlıklı yer alan köşede verilen fotoğraf ve illüstrasyon çizimlerde şarkta kadın, hep tipik Anadolu köylü kadını şeklinde verilmiştir (*Kadınlar Dünyası*, 27 Temmuz 1329:12).

Resim 2: *Kadınlar Dünyası*'nda “*Şarkta Kadın*” Başlığıyla Yer Alan Bir Fotoğraf

Gerek Osmanlı'da gerekse erken Cumhuriyet döneminde kadın konusunun çoğunlukla dış görünüş üzerinden tartışılmasından dolayı

moda, “medeni” ve “asri” olmanın meşrulaştırıcı bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla “moda” kadınların daha güzel veya zarif giyinmelerinden öte bir anlam taşımaktadır. Nitekim dönemin kadın dergilerinde konunun bu denli sıklıkla ele alınması da bu durumu teyit etmektedir.

1900’lü yıllarda modanın Avrupa’daki merkezi Paris ve Viyana’dır. Osmanlı bürokrasisinde Fransa’nın da kendine has bir konumu olduğundan modayla ilgili verilen haber ve örneklerde Paris’in ayrıca bir ağırlığı bulunmaktadır. Nitekim dönemin kısa süreli kadın dergilerinden biri olan *Hanım*’da yer alan şu ifadeler, kadın dergilerinin modayı Avrupa’dan Osmanlı’ya taşıdığını göstermesi açısından önemlidir:

“Bu sene pek büyük bir rağbete mazhar olan koton işlemeli rublar pek ziyade moda olduğu gibi çarpık kırmalı elbiseler Paris’te bilhassa Viyana’da görülmektedir. Kadın modalarının iki büyük hareket merkezi olan Paris ve Viyana gazetelerinden iktibas ettiğimiz bu üç modelden en baştaki yeldirmenin istihale geçirip kap haline gelmiş beyazlı siyahlı güzel bir şeklidir....” (Hanım, 1 Eylül 1921:16).

Yazıda da belirtildiği üzere dönemin iki önemli moda merkezi olan Paris ve Viyana gazetelerindeki elbise modelleri okuyucuya tanıtılmaktadır.

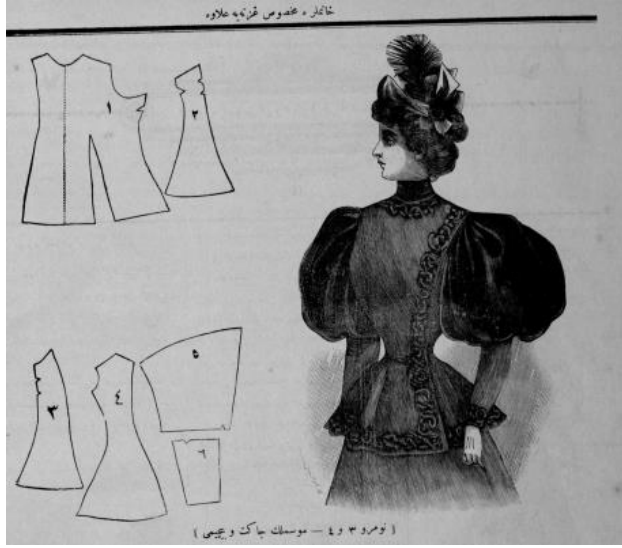
Resim 3: *Hanım* Dergisinde “Moda” Başlığıyla Yayınlanan Bir Resim

İlk sayfasında gazete satışından elde edilecek gelirin yüzde 5’inin genç kızların gelinlik harcamalarına tahsis edileceğini ifade eden ve daha

ziyade moda ağırlıklı bir yayın politikasına sahip olan *Hanımlara Mahsus Gazete*, kadınların kendi elbiselerini dikebilmeleri için hanımlara elbise kalıbı vereceğini ifade etmektedir. Gazetede örnek olarak verilen elbise illüstrasyon modelleri yine modern Batılı kadın çizimleri şeklindedir (*Hanımlara Mahsus Gazete*, 31 Ağustos 1311:4).

Resim 4: *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin İlavesinde Yer Alan Bir Elbise Patronu

Kadın dergilerinin Batı kültürünü Osmanlı toplumuna taşımalarına verilebilecek en çarpıcı örneklerden biri de bu dergilerde kadının sadece dış giysilerinin değil aynı zamanda iç çamaşırlarının da konu edinilmesidir. O güne kadar toplumun yabancıları olan iç giyim modelleri, kadın cinselliği ön plana çıkartılarak ele alınmıştır. Örneğin; *Mehâsin* dergisinde yayımlanan “*İç Çamaşırları*” başlıklı yazıda kadının dış görünüşüne gösterdiği özeni iç çamaşırlarına da göstermesi gerektiği şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“*Şüphe yoktur ki hiçbir şey bir kadının ruh-i nisviyyetini iç çamaşırları kadar mükemmel olarak gösteremez. Evet, hakiki bir kadın için en mühim ve en birinci meşgale-i tezyîn yalnız gayet nefis bir surette tertib-i zevâhirden ibaret olmayıp dış elbiselerinden ziyade bir dikkat ve itina-yı mahz ile iç çamaşırlarını tercih ve intihâbtır*” (Mehâsin, Temmuz 1325:547).

İç çamaşırlarının doğru seçilmesinin kadının beğenilme arzusunu tatmin edeceğinin ifade edildiği yazının devamında aşağıdaki ifadelere yer

verilerek söz konusu kıyafetlerin kadın üzerinde sadece kadının dış güzelliği değil, iç güzelliğini de göstereceği ifade edilmiştir:

“Her birisi avuçta büzülerek top haline getirilse bir pudra kutusuna sığacak kadar bir küme ancak teşkil eden bu çamaşırların şekil ve resimlerinin ehemmiyeti de gayr-i münkirdir. Çünkü bu resim ve şekildir ki kumaşın rikkat ve nezaketinden ziyade hâmilinin ruhundaki rikkat ve mümtâziyeti, zevkindeki rifat ve istisnayı gösterecektir” (Mehâsin, Temmuz 1325: 547).

Dergilerde kadın giyimiyle ilgili olarak Batı kültürünün bir diğer yansıması da “*tuvaletler*”dir. Daha ziyade Avrupa kadınlarına özgü bir çeşit elbise olarak bilinen tuvaletler, dönemin kadın dergilerinde çokça yer almaktadır.

Giyim konusunda Batı tesiri sadece kadın giysilerinde değil aynı zamanda çocuk giysilerinde de dikkati çekmektedir. Dönemin kadın dergilerinde çocuklar için örnek olarak sunulan giysiler “*son moda çocuk elbiseleri*” başlıklı yazılar altında Avrupalı akranlarının elbise modellerine uygun bir şekilde, erkeklerde bermuda pantolon ve şapka, kızlardaysa kısa elbise ve şapkalarla resmedilmiştir (Kadın, 5 Temmuz 1328:25).

Kadının dış görünüşünün sıklıkla ele alındığı bir başka konu da kadınların saçlarıyla ilgili meselelerdir. Bir taraftan saç bakımı, saçların niçin döküldüğü, saçın doğal renginin muhafaza edilmesi, saç ilaçlarının ne derece etkili olduğu gibi konulara dair yazı dizileri kaleme alınmış diğer taraftan da saç modelleri illüstrasyon çizimlere konu edilmiştir. Nitekim 1919 tarihli *İnci* dergisine gönderilen bir okur mektubunda “*kadınlığın en kıymetdâr hazine-i mehâsini olan saçlardan bahsedilmediğinden şikâyet edilmekte ve bize bu hususta pek haklı olarak serzenişde bulunmaktadır”* (İnci, 1 Nisan 1919:11) ifadelerine yer verilerek, derginin saç konusunda da okuyucuyu bilgilendirmesi istenmektedir. Dergi, okuyucu mektubunda dile getirilen bu hususa kayıtsız kalmayarak “*Biz İnci'nin hizmetleri arasına bunu da sıkıştırmaya karar verdik. Ve bu nüshadan itibaren Avrupa'nın en şöhret-i şîâr müesseselerinin modellerini tedarikle kârilerimize arz eylemeye başladık. Bu hafta takdim eylediğimiz şu dört resim Viyana'da (Hu Friseure Pecil) müessesinin nazar-ı karib modelleri arasından intihâb edilmiştir”* (İnci, 1 Nisan 1919:11) ifadeleriyle bu sayıdan itibaren okuyucuları için çeşitli saç modellerini takdim edeceğini duyurmuştur.

Resim 5: İnci’de “Saç Modelleri” Başlığıyla Verilen Fotoğraf

Dergide sadece saç modellerine yer verilmemiş aşağıda yer alan ifadelerle aynı zamanda okuyucudan saç bakımı ile ilgili tecrübelerini dergi aracılığıyla paylaşması da istenmiştir:

“Saçların tarz-ı terbiye ve tertibi hakkında Avrupa matbuatındaki satırları buraya aynen nakletmekle beraber her yerin ve her kadının zevki ayırdır. Ve bunları birbirinden tefrik eylemek lâzımdır. Biz bu nokta-ı nazarı takip ederek kâhilerimizin de esaslı tecrübelerinden müstefid olmayı hatırladık. Bunun için de kendilerinden kadınlık âlemine bir hizmet dileyeceğiz. Saç terbiyesi ve tertibi, tuvaleti hakkında hanımlarımızın tecârüb ve mutâalâtı ne gibi şeyler olduğunu anlamak ve bunları neşr eylemek arzusundayız. Bize bu kıymetli malumatı verecek lütfunda bulunacak hanımefendilere büyük minnetler perverde eyleyeceğiz” (İnci, 1 Nisan 1919:11).

Dergide dört saç modeline yer verileceği ifade edilmiş ve ilk olarak “Alabros” tarzı saç stili örnek olarak verilmiştir. Uzun saçlı kadınların saçlarını kesmeden arkadaki saçı tepeye doğru toplayarak, öndeki saçın, toplanan arkadaki saçların üzerine atılması şeklinde olan model, hem resimle hem de anlatımla okuyucuya sunulmuştur. Aynı şekilde 1920’li yıllarda bütün dünyada moda haline gelen ve saçın kısa kesilmesiyle erkeksi bir görünüm arz eden “Bob” tarzı saç modeli de dergide verilen bir diğer örnektir (Çetin ve Tüzer, 2017:218).

Dergide saçın tamamlayıcı bir unsuru olarak saç üzerinde kullanılan taraklara (tokalara) da yer verilmiştir:

“Yeni Saçlar ve Son Moda Taraklar” modanın yeni bir fantezisi, yeni kendisinin fantezisiyle anılan Bage Tarakları tekrar getiriyoruz. Siyah

yahut kumral saç dalgalarının aynı renkte taraklarla imtizaç etmelerinden daha ahenktar bir şeyler olamaz. Her kuaföre göre imal edilmiş taraklar var. Başka hiçbir şey bütün zevk sahibi hanımların kullandıkları bu taraklar kadar tuvaletin mecmuunun zerâfetini, ihtişamını ikmâl edemez” (Kadın, 5 Temmuz 1328:8) ifadeleriyle saç üzerinde kullanılan tarak ve tuvaletin birbirini tamamlayan aksesuarlar olduğu belirtilmektedir.

4.2. Kültür Taşınmasını Reklamlar Üzerinden Okumak

Dönemin Osmanlı ekonomisi ithal ikameye dayalı bir görünüm arz ettiğinden gazete ve dergilerde yer alan reklam ve ilanların büyük çoğunluğunun Avrupa menşei ürünlerden oluşması son derece doğaldır. Ancak bizim burada ele alacağımız reklam ve ilanlar daha ziyade o güne kadarki Osmanlı toplumunun tüketim kültüründe çok fazla yer edinmeyen ve Batı kültürünün Osmanlı toplumuna nüfuzunu gösteren reklam ve ilanlardır.

Bu reklamların çarpıcı bir örneğini “*Oryantal Hapları Tesiriyle Güzel Bir Göğüs ve Bir Fidan Boy*” başlıklı reklamda görmek mümkündür. Dekolte bir kadın resminin illüstrasyon çizimle tasvir edildiği reklam, bir kısmına aşağıda yer verdiğimiz uzun bir reklam metnine sahiptir:

“*Hanımefendi, mütenasip bir göğüs ve besili bir gerdana mâlik olmak ister misiniz? Oryantal haplarından alınız. Bunlar sayesinde Banyu Ferguson gibi harici vesâitle kesbî kâbil olmayan neticeler elde edeceksiniz. Zira göğüsün neşv-u nemâsı dâhili vesâite mutevaffıktır. Bu da ancak dâhili muâlecelerle olur. Oryantal hapları meme cildinin kanına takvd verir. Ve böylece memelerin neşv-u nemasına medâr olur. Bu haplar arsenik gibi muzır mevâdı hâvî olmayıp mukavva nebâtât hulâsasından mürettep olup sıhhate nâfi’ olduğu gibi fazla şişmanlık da vermez”* (Kadınlar Dünyası, 18 Kanunisani 1339:30).

Resim 6: *Kadınlar Dünyası*'nda Yayınlanan “*Oryantal Hapları*” Reklam Resmi

Postiş (peruk) reklamları incelenen kadın dergilerinde sıklıkla gördüğümüz reklamlardan biridir (*Kadınlar Dünyası*, 16 Teşrinisani 1329:18). Kadının giyimiyle ilgili bölümde de ele aldığımız üzere ilk kadın dergilerinde tartışma konusu tesettür üzerinden başlamış, zaman içinde kadının örtüsünün çıkmasına doğru evrilmiştir. Malum olduğu üzere peruk, saçın üzerine takılan bir aksesuardır. Dergi ve gazetelerde peruk reklamlarının sayılarının artması, toplumun “tesettür” konusunda bir değişim içine girdiğini göstermektedir.

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan takı ve süs eşyaları, kadınların güzel görünme isteklerinin tarihçesi hakkında bir bilgi vermektedir. “Korse”nin de 1850’li yıllardan çok önceki dönemlerde kadınların vücutlarını biçimlendirmek için kullanıldığı ancak kadın vücuduna özellikle doğum yapmamış kadınların ileride çocuk doğurmalarına zarar verdiği, bu nedenle çeşitli zamanlarda yasaklanma girişiminde bulunduğu da bilinmektedir (Mürüvvet, 7 Mart 1303: 90). Konu, Osmanlı kadınının gündemine 1800’lü yıllardan itibaren girmiş, özellikle o yıllarda balina kemiklerinden yapılan korselerin vücudu biçimlendirmekle birlikte oldukça zararlı olduğu çeşitli yazılarda dile getirilmiştir. Özellikle dönemin muhafazakâr kadın dergilerinde konu sıklıkla ele alınmış, bunun

bir Fransız modası olduğu ve kadın sağlığına zarar vereceği şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Kadınlara bile bile kendilerini hasta etmeğe ve envai göğüs illetlerine mübtelâ olup esir-i firâş eylemeğe sebep olan Fransız modalarından “korse”nin istimaline gelince onun tayîn-i mazarratı bile kâbil değildir” (Mürüvvet, 7 Mart 1303: 89).

Muhafazakâr kadın dergilerinde korsenin zararlarıyla ilgili yayınlar yapılmasına rağmen dönemin pek çok kadın dergilerinde korse reklamları sıkça yayınlanmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere dönemin moda merkezi Paris olduğundan kadın aksesuarı satan veya güzellik salonu işleten kişilerin Paris ile ilişkilendirilmesine de ayrı bir önem atfedilmiştir. *“Paris Biçim Akademisinden Diplomalı Madam Ferdinand’ın Korseleri”* (Kadınlar Dünyası, 9 Teşrinisani 1329: 19) başlıklı reklamda da olduğu üzere reklamı yapılan markanın, dönemin moda merkezi olarak telakki edilen Paris ile ilişkilendirilmesi dikkat çekmektedir.

Resim 7: Kadınlar Dünyası’nda Yayınlanan Bir Korse Reklam Resmi

Bir kadın giysisi olarak tuvaletin dönemin kadınları arasında oldukça popüler olduğunu ifade etmiştik. Bu nedenle kadın dergi ve gazetelerinde reklamı en çok yapılan ürünlerden biri de tuvaletlerdir. Aynı şekilde dönemin kadınları arasında saç bakımı ve güzellik salonu *“Hanımlara*

Mahsus Tuvalet Salonu; Mezkur salonun idaresi Paris saç salonu müessesesinden muallim diplomasıyla mezun Madam ve Mösyö Le Jun Furune'nin taht-ı nezâretindedir" (Kadınlar Dünyası, 8 Mart 1330:17) başlıklı reklamda da yine Batılı kadınlara özgü bir giysinin reklamı ve saç bakımı, Paris vurgusuyla yapılmaktadır.

Dergi ve gazetelerin içinde kimi zaman kadın giysilerinin nasıl dikileceğine dair patron olarak bilinen biçki kalıpları verilmiştir. Kimi zaman da "*Son Moda Elbiseler-Patronları 5 Kuruştur*" şeklinde satılık patron ilanlarına yer verilmiştir (Mehâsin, Eylül 1325:725).

Dönemin moda rüzgârının sadece açık kadınları değil tesettürlü kadınları da etkilediğinin en güzel örneklerinden biri de "*Saç Tezyinâtı*" başlıklı reklamdır (Kadınlar Dünyası, 9 Teşrinisani 1329:20). Reklam metninde, Güzellik salonunda Paris'in son moda postiş ve takma saçlarının geldiği, her saç rengine uygun boyaların bulunduğu belirtilmekte, "*muhadderât-ı İslamiye için*" kadın görevlilerin çalıştığı, güzellik salonuna gelmek istemeyenler için de evlere kadın görevlilerin gönderilebileceği ifade edilmektedir.

5. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma (modernleşme/alafrangalılık) 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'ndan çok önceki tarihlere gitmekle birlikte, Tanzimat'ın ilanıyla devletin ve toplumun bütün kurumlarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

Bu değişimin yansıdığı somut alanlardan biri de Osmanlı basınının doğuşudur. 1830'lu yıllarda ilk örnekleri ortaya çıkan gazeteler zamanla belirli bir toplumsal zemine kavuşmuş, bu durum kadın gazete ve dergilerinin doğuşuna da öncülük etmiştir.

En genel anlamıyla bir toplumun yaşam tarzı olarak ifade edilen ve maddi ve manevi unsurlardan karmaşık bir bütün oluşturan kültür öğesinin bir şekilden başka bir şekle geçmesi, yapı ve önemlerinin başkalaşması kültür değişmesi olarak ifade edilmektedir ve bu değişimler daha ziyade başka kültürlerle temas sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kapalı bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı toplumunda basın, Batı kültürünün Osmanlı toplumuna temasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı modernleşmesinde çok önemli bir işlevi olan kadın dergilerinde hâkim olan düşünce, toplumun modernleşmesinin, kadının dönüşümüyle mümkün olacağı şeklindedir. Kadın dergilerinde ele alınan kadının eğitimi, kadın-erkek eşitliği, kadının toplumsal statüsü, moda, kadının giyim kuşamaı, saç ve güzellik gibi konularla Osmanlı kadın kimliği Batılılaşma/modernleşme yolunda önemli mesafeler kat etmiştir.

Tarihsel tecrübe, modernleşmenin daha ziyade dış görünüm üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir. Benzer bir durum Osmanlı modernleşmesi için de söz konusudur. Giyim kuşam, saç ve güzellik gibi görünür öğelere sayfalarında bolca yer veren Osmanlı kadın dergileri Batı kültürünün Osmanlı toplumuna taşınmasında önemli bir unsur olmuştur.

Kaynaklar

- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Budak, A. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın: Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi* (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çetin, E. ve Tüter, C. (2017). İnci Dergisi Üzerine Bir İnceleme. *Milli Eğitim Dergisi*, 216, s.203-225.
- Gökalp, E. (2013). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Kılıç, N. (2019). *Osmanlı Basınında Muhafazakâr Bir Kadın Dergisi Mürüvvet*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1990). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nalcioğlu, B.U. (2005). Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basımının İlkleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14), s.253-267.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özen, H. (1994). *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri: (1868-1990)*. İstanbul: Graphis Matbaa.

- Sürücü, G. (2008). *Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası (1908-1914)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi SBE.
- Tekeli, Ş. (1985). Kadın Maddesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. cilt. 5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, B. ve Seyhan, S. (2015). 1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden “Kadınlık” a Göre Kadın. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 23, s.39-65.

Sürelî Yayınlar

Hanım

Hanımlara Mahsus Gazete

İnci

Kadın

Kadınlar Dünyası

Mehâsin

Mürüvvet